

De elite zoekt het hoger op

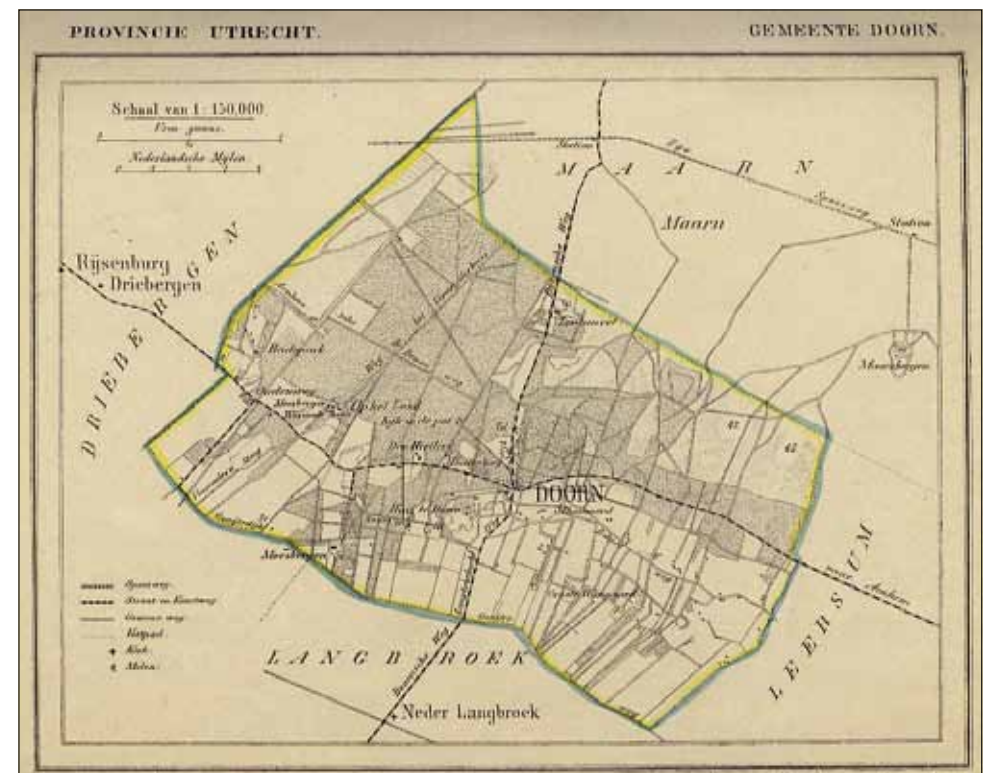
De bestuurlijke elite van Doorn in het midden van de achttiende eeuw

In mei 1747 kreeg het gewest Utrecht na 45 jaar weer een stadhouder in de persoon van Willem IV. In 1702 was de laatste stadhouder Willem III plotseling overleden, zonder dat hij nakomelingen had achtergelaten. Zijn neef, de Friese stadhouder Johan Willem Friso van Oranje-Nassau, had het recht hem op te volgen, maar anti-Orangisten in verschillende gewesten hielden dit tegen. Daarom wordt gesproken van het Tweede Stadhouderloos Tijdperk, omdat het al een keer eerder was voorgekomen dat een aantal gewesten geen stadhouder benoemden.

In het midden van de achttiende eeuw besloot echter een aantal provincies, waaronder Utrecht, het stadhouderschap in ere te herstellen. Aanleiding hiervoor was de Franse dreiging om de Verenigde Nederlanden binnen te vallen. De provincies hadden in deze omstandigheden weer behoefte aan een centrale leider. In 1747 werd de zoon van de eerder genoemde Friese stadhouder, Willem Carel Hendrik Friso, door onder andere de Staten van Utrecht benoemd tot Erfstadhouder.

De komst van een nieuwe stadhouder hield uiteraard een inperking van de invloed van de provinciale Staten in. Dit betekende dat niet de Staten, maar Willem IV personen benoemde op belangrijke posten in het gewest. In tegenstelling tot de vorige stadhouder moest Willem IV niets hebben van het veelal toch Oranjegezinde volk. Hij zocht juist steun bij de regenten, ook al waren die Staatsgezind. Het zuiveren van de vroedschappen (de lokale besturen) in de steden bleef in eerste instantie uit. Nadat in 1748 echter protesten ontstonden tegen de verhoging van de belastingen - om de oorlog met Frankrijk te kunnen bekostigen - verving Willem IV Staatsgezinde regenten door Oranjegezinden.

Willem bezat een grotere macht in Utrecht dan zijn voorgangers. Zijn macht gaf hij vorm door het zogenoemde patronagestelsel. In elk gewest stelde Willem IV een soort zetbaas aan, de

Om een indruk te geven van Doorn: de gemeente in de eerste helft van de negentiende eeuw. Buiten de dorpskern zijn vele buitenplaatsen herkenbaar. Uit J. Kuyper, Gemeente-atlas van Utrecht, 1870.

luitenant-stadhouder. Zo hield hij greep op de politiek. Zijn formele invloed werd versterkt door de uitgebreide bezittingen die de Oranjes rond Utrecht hadden, zoals in Soestdijk, IJsselstein en Culemborg.

Willem IV bleef maar vier jaar stadhouder, want in oktober 1751 overleed hij op veertigjarige leeftijd. Zijn toen driejarige zoon Willem Batavus volgde hem bij zijn meerderjarigheid pas in 1766 op als Willem V. In de tussentijd nam eerst zijn moeder, prinses Anna, en na haar dood hertog Lodewijk Ernst van Brunswijk-Wolfenbüttel, de zaken waar.¹

In dit artikel wordt getracht de vraag te beantwoorden in hoeverre de hierboven beschreven benoeming van stadhouder Willem IV door de Staten van Utrecht in 1747 invloed heeft gehad op het lokale bestuur in de provincie, en met name op het dorpsbestuur van Doorn. Welke personen - met welke achtergrond - hadden het in Doorn in het midden van de achttiende eeuw voor het zeggen en was de samenstelling van het bestuur aan verandering onderhevig? Gekeken wordt naar wie de functies van ambachtsheer, schout en schepenen, secretaris en kerkmeesters vervulden.

Het karakter van het achttiende-eeuwse Doorn

Doorn is ontstaan rondom de Villa Thorheim, het tegenwoordige Huis Doorn, dat een vronhof of heerlijk boerenbedrijf was van het Domkapittel in Utrecht. In de middeleeuwen werd de

Huis Doorn. Pen en penseel in grijs door L.P. Serrurier, 1731. HUA, cat.nr 201176. Het huis 'met den hof ende vierentwintig mergen lants' (een morgen is ongeveer 0,8 ha) en bijbehorende rechten werd in 1635 voor 'achtduysend gulden vrij gelt' door de Staten verkocht (Bakker, 1993, 15). De nieuwe eigenaar Reinier Goltsteyn, kanunnik van de Dom, was de eerste particuliere eigenaar en ambachtsheer van Doorn.

Domproost beleend met het vruchtgebruik van de villa en de grond. Hij trok steeds meer feodale rechten, zoals de rechtspraak en de benoeming van belangrijke functies, naar zich toe. Het hele gebied rondom Doorn behoorde als ambachtsheerlijkheid tot een van de belangrijkste domeinen van het Domkapittel. Boerderijen op die grond moesten een deel van hun opbrengst als tijns of belasting afstaan aan het kapittel.

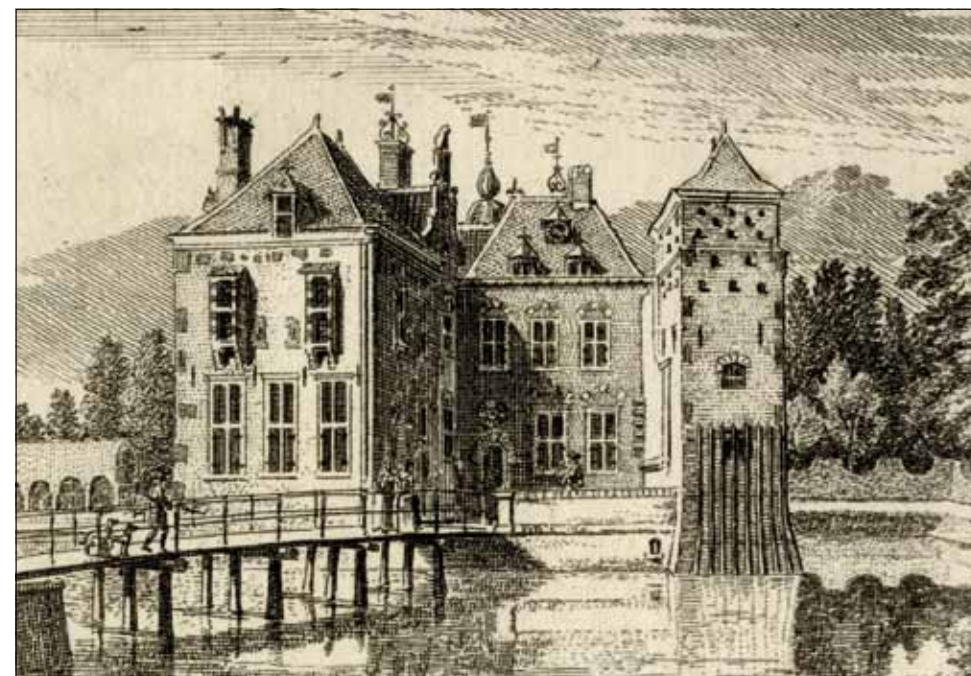
Na de middeleeuwen was in Doorn sprake van een zogenoemde gemengde landbouweconomie. Het zuidelijke deel van het gerecht omvatte de lage broeklanden met vruchtbare akkers waarop tarwe, boekweit en andere gewassen werden geteeld. Hier stonden ook de meeste hofsteden (boerderijen). Tegen de helling van de Utrechtse Heuvelrug lagen uitgestrekte heidevelden waar in de zeventiende eeuw de laatste bomen waren gekapt. Dit waren zogenoemde 'gemene gronden', waarvan alle gerechtigde boeren gebruik mochten maken. Ze waren grotendeels in het bezit van de Domproost. De heidevelden waren een belangrijke vorm van grondgebruik voor het dorp. Daar werden de schaapskudden geweid. De mest die de schapen produceerden werd, vermengd met heideplaggen, gebruikt om de vruchtbaarheid van de akkers te bevorderen. Op de heidevelden werden bijenkorven geplaatst en heideplaggen werden gebruikt als brandstof.

Na de Reformatie hadden de Staten van Utrecht de soevereiniteit in het Sticht overgenomen, maar het Domkapittel en de Domproosdij bleven in seculiere vorm bestaan. De middeleeuwse

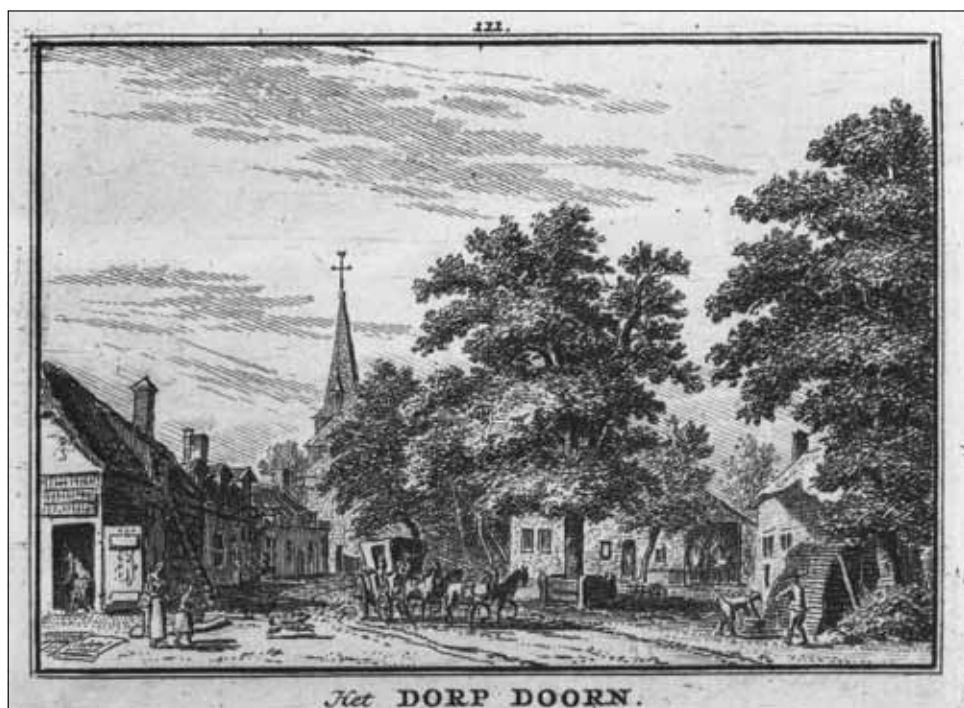
rechten op de grond verdwenen, waardoor de Staten van Utrecht en kleine boeren de voormalige gemene heidevelden konden opkopen. Naast de gemene gronden kwamen ook de particuliere akkerbouwgronden steeds meer in handen van rijke adellijke heren.

In de tweede helft van de zeventiende en de eerste helft van de achttiende eeuw was er in de Nederlanden sprake van de zogenoemde 'agrarische depressie'. Belangrijkste oorzaak was de daling van de prijzen van belangrijke landbouwproducten, zoals tarwe. Dit was het gevolg van een stagnerende bevolkingsontwikkeling en van verschillende tegenslagen die de boeren ondervonden, zoals veepestepidemieën, misoogsten en muizenplagen, die verdere prijsstijgingen tot gevolg hadden. Om de oorlog met Frankrijk te kunnen financieren, werden tot overmaat van ramp bestaande belastingen verhoogd en nieuwe belastingen ingesteld, zoals het familiegeld (een hoofdelijke omslag) en het haardstedengeld (belasting voor een oven of schoorsteen). Kleine boeren hadden grote moeite om het hoofd boven water te houden en verkochten steeds vaker hun stukje land. De meeste grond in het gerecht Doorn was aan het eind van de achttiende eeuw zodoende in handen van de eigenaars van Huis Doorn, kasteel Moersbergen en landgoed Schoonoord.

Het aantal inwoners van Doorn groeide tussen 1632 en 1783 van 267 personen naar 575 mensen.² Het achttiende-eeuwse dorpsleven speelde zich voornamelijk af op het dorpsplein nabij de hervormde Maartenskerk, waar toen nog een begraafplaats omheen lag. Op het plein stond herberg De Hulk. Dit was een vrij groot gebouw met uithangbord en aan de straatzijde een grote inrij-schuur waar paarden en wagens gestald konden worden. Dat Doorn een landelijk karakter had, bewijzen de hooibergen die op het plein waren opgesteld. Een andere herberg in Doorn, De Engel genaamd, deed tegelijkertijd dienst als gerechtshuis.³ Dat dit een heel gebruikelijk verschijnsel in

Kasteel Moersbergen, ten westen van het dorp, behoorde, net zoals veel landgoederen in de omgeving van Doorn, tot de Utrechtse Domproosdij, waaraan het leenroerig was. Ets van H. Spilman naar Jan de Beyer, 1750. HUA, cat.nr 201585.

Gezicht op het dorpsplein. Ets door H. Spilman naar Jan de Beyer, 1744. HUA, cat.nr 200504. Doorn was een schakel in het postverkeer omdat hier de paarden werden verwisseld. Al in een brief uit 1629 van de Staten van Gelderland staat te lezen dat 'op elke van de naevolgende plaatsen zullen worden gelecht drie peerden, als buyten Leyden, buyten Woerden, buyten Utrecht, tot Doorn, opt veer tot Rhenen, (...) bij elck peerd een bequame jongen, opt rijden affgeveerdicht, die met verversinge van peerdt ende jongen die brieven sullen moeten overbrengen, sowel van hier tot Aernhem, als van Aernhem tot in den Hage' (Demoed, 1974, 199).

die tijd was, laat een passage uit een brief van het Departementaal Bestuur van de Rijn uit 1799 zien: 'Dat daartoe ten plattelande in het voormalig gewest Utrecht van oudsher steeds zijn geapproprieerd geweest afzonderlijke raadskamers of gerechtshuizen of anderzints eene afzonderlijke kamer in eene der dorpskerken, mede deswegens het raadhuis geheeten'.⁴

Volgens Demoed stond er halverwege de achttiende eeuw op het dorpsplein ook een wachtlokaal van de postkoets, die over de Dorpsstraat van Utrecht naar Arnhem reed. Verder bevond zich hier nog een waterput.

In de nabijheid van het plein en de kerk stonden een klein schooltje, een pastorie/kostershuis (beide behorende bij de Hervormde kerk) en kleine (arbeiders)woninkjes. Voorts trof men er onder andere een smid, metselaar, houthandelaar, schipper, timmerman, schilder en glasmaaker en een chirurgijn aan.⁵ Er zullen ook molenaars zijn geweest. Zowel bij Huis Doorn als bij de buitenplaats Moersbergen stond een molen. In de achttiende eeuw nam een nieuwe molen aan de westkant van het dorp de regionale functie van de molen van Huis Doorn over als verwerker van het lokale graan.

Toch was het achttiende-eeuwse Doorn voornamelijk het dorp van de hofsteden. De meeste boerderijen stonden op de akkerbouwgronden ten zuiden van de dorpskern, vooral in het

Tuilland. Hofsteden als Stoppelenburg, Blankerweert, Spreeuwenstein, Klein-Scherpenzeel, De Bunt, Blanckenstein en Geerestein (de laatste twee waren in de zeventiende eeuw nog omgracht) hadden behoorlijk wat landbouwgrond en waren veelal leenroerig aan het Domkapittel in Utrecht.⁶

Het dorpsbestuur en zijn bevoegdheden

Ten tijde van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden (1588-1795) bezaten de Staten van Utrecht de soevereiniteit in het gewest. In veel gevallen hadden de Staten echter de gerechten of ambachtsheerlijkheden (zoals deze in de achttiende eeuw werden genoemd) met de bijbehorende heerlijke rechten verkocht aan privépersonen, die zich op grond daarvan (ambachts)heer mochten noemen. In 1640 bijvoorbeeld kocht de Amsterdamse burgemeester Johan Huydecoper de heerlijkheid Maarsseveen, in Soest werd het geslacht Oranje-Nassau in 1714 met de hoge heerlijkheid begiftigd, en in Zeist verwierf - na de familie Van Nassau-Odijk - de rijke Amsterdamse ijzerhandelaar Cornelis Schellinger de heerlijkheid. In Doorn had de proost van het Utrechtse Domkapittel steeds de functie van ambachtsheer vervuld. Toen Frederick Wilhelm von Diest, eigenaar van Huis Doorn en Domproost, in 1726 overleed kocht Pieter Roeters de proosdij van de Staten van Utrecht voor 45.360 gulden en werd daarmee ambachtsheer van Doorn.⁷ Hij zou dit blijven tot aan zijn dood in 1755. Naast ambachtsheer van Doorn was Roeters ambachtsheer van Overlangbroek.⁸ Het lokale gerechtsbestuur op het platteland bestond in die tijd uit een college van schout en schepenen. Pieter Roeters had door de functie van ambachtsheer het recht gekocht om in Doorn en Overlangbroek de hogere overheid - dus de Staten - te vervangen. Dat betekende dat hij bepaalde ambten, waaronder dat van schout, zelf mocht uitoefenen. Wat nog vaker voorkwam, was dat hij dit recht verpachtte aan een zelf gekozen derde. Ook had hij het recht de schepenbank te benoemen en recht te spreken voor kleinere vergrijpen en onenigheden en belastingen te innen.

In oktober 1743 benoemde Roeters Frederik Breda per 1 januari 1744 tot schout van Doorn en Nederlangbroek. Hij werd voor het leven aangesteld.⁹ Breda liet zich tot 1756 echter niet in Doorn zien, want volgens een notariële akte van 9 januari 1744 droeg Breda - met goedkeuring van Roeters - voor een periode van twaalf jaar zijn taken over aan Adam Duim.¹⁰ Helaas blijkt uit de akte niet waarom Breda een vervanger aanstelde en wie deze Adam Duim was. Uit de akte van aanstelling blijkt dat Breda veel bevoegdheden overgedragen kreeg, zoals 'vierscharen en regt te spannen, regt en vonnisse te eijsschen en een ijder te laten wedervaren, de vonnissen ter Executie te stellen, vrij en Eijgendom voor hem in den Gerechte Over te geven en te Ontfangen'.¹¹ Hij kreeg dus het recht om de schepenbank voor te zitten, recht te spreken, vonnissen uit te voeren en om belastingen te innen. In ruil daarvoor moest Breda elk jaar een overzicht geven van de inkomsten en uitgaven en 24 gulden betalen aan de Domproost.¹²

Behalve de schout benoemde de ambachtsheer ook de andere leden van de schepenbank. De schepenen vertegenwoordigden de inwoners van Doorn. In november van ieder jaar nomineerden de zeven zittende schepenen ingezetenen van Doorn die het jaar daarop in de schepenbank zitting zouden kunnen nemen en legden dit voor aan de Domproost. De Domproost koos vervolgens uit de zittende schepenen en de genomineerden weer zeven schepenen. Voor een groot aantal jaren zijn de nominaties van schepenen in Doorn bewaard gebleven. Daaruit blijkt dat in het decennium tussen 1740 en 1750 meestal de zittende schepenen herbenoemd werden. In die tien jaar is een groep van veertien mannen meerdere malen verkozen tot schepenen, waarvan er zeven waren die deze functie vijf of meer jaren hebben vervuld.

Het dorp Doorn in het einde van de achttiende eeuw. Pentekening door onbekende kunstenaar, 1795. Den Haag, Koninklijke Bibliotheek.

Mannen die tussen 1740 en 1750 vijf jaar of meer de functie van schepen vervulde

Naam	schepen in de jaren*
Coendert Boschman	1738-1747 en 1749-1756
Arris van Vossestein	1739-1741 en 1745-1756
Jacobus Hoevelock	1742-1750
Jan Teunis van Dorrestein	1741-1749
Wulfert Janse van Ginkel	1736-1746
Gosen Blankenstein	1740, 1747-1756
Jan Hendrik Du(e)nk	1740-1741, 1745-1746 en 1748

* Over 1744 ontbreken de gegevens.

Deze zeven mannen hadden met elkaar gemeen dat ze goeude boeren waren en waarschijnlijk in het bezit van eigen grond, al kan dat niet voor iedereen nagegaan worden. Bekend is in ieder geval dat de familie Blankenstein onder andere de gelijknamige, eerder genoemde, omgrachte boerderij Groot-Blankenstein in het Tuilland en verschillende percelen in het tiendblok Velperengh onder Doorn bezat.¹³ Uit notariële akten blijkt ook dat de vrijgezelle Gosen Blankenstein in 1743 jaren achtereen een huis met circa 30 mergen land in Doorn en 20 mergen land in Nederlangbroek verhuurde aan Gijsbert Roelofsen van Vulpen, die tussen 1740 en 1750 ook een aantal keren tot schepen werd benoemd.¹⁴ In 1758 schonk dezelfde Gosen Blankenstein verschillende huizen, hofsteden en landerijen aan zijn neven en nichten.¹⁵ Verder bewoonde de

familie Vossestein¹⁶ de gelijknamige hofstede langs de Goyerwetering. Uit een tekening van landmeter M. de Leeuw uit 1756 blijkt dat Arris van Vossestein ook verscheidene percelen landbouwgrond bezat in de Velperengh.¹⁷

De schout en schepenen waren verantwoordelijk voor het dagelijks bestuur, civiele procedures en belastinginning. De achttiende eeuw was voor Doorn een relatief rustige periode. Eén van de weinig opvallende zaken waarmee het gerechtsbestuur in die tijd van doen had, was een geschil met D'Ablaing van Giessenburg, heer van Moersbergen. Dit geschil betrof het innen van belastingen. Sinds de middeleeuwen had de heer van Moersbergen het recht om zelf een aantal belastingen, namelijk het logiesgeld, maalgeld en de buurlasten, namens de Domproost te innen en een percentage daarvan zelf te houden. Het gerechtsbestuur was van mening dat D'Ablaing van Giessenburg een te groot deel van de geïnde belastingen voor zichzelf hield en te weinig afdroeg aan het gerecht.

De meest opvallende zaak waarmee het gerechtsbestuur te maken kreeg, was de inkwartiering van vierhonderd Zwitserse soldaten van het regiment Constant de Rebeque in oktober 1748 in Doorn en Driebergen. De taak van het dorpsbestuur - in het kader van het handhaven van de openbare orde en veiligheid - was het goed laten verlopen van deze inkwartiering. Men was verantwoordelijk voor het organiseren van onderdak, transport en veevoer.¹⁸ Dit is het enige signaal dat in Doorn doordrong van de onrustige internationale situatie. Er dreigde

De Maartenskerk in Doorn vanuit het zuiden. Tekening door P. van Liender, 1765. Collectie Oudheidkamer Doorn. Hier in de kerk van Doorn werd Petrus Georgius van Poolsum in 1741 door de predikant in Wijk bij Duurstede bevestigd als de elfde predikant van Doorn na de Reformatie. Hij volgde Henricus van Sypesteyn op die na 55 jaar met emeritaat was gegaan (Postema, 2006, 121). Van Poolsum kwam uit een goeude familie. Zijn vader was schout en notaris in Ruwiel en Portengen en procureur voor het gerecht Utrecht geweest en zijn broer Dirck Cornelis was schout en gadermeester van Overlangbroek. Zijn zus was getrouwd met een opvolger van haar vader (HUA, Not. archief, U139a27, 24 mrt 1744).

oorlog en juist die oorlogsdreiging had de onwillige Staten van Holland en van Utrecht, onder druk van de bevolking, over de streep getrokken om Willem IV, de prins van Oranje, tot stadhouder te benoemen. Van hem werd verwacht dat hij, als opperbevelhebber van het leger van de Republiek, de vijand buiten de deur zou houden. Ironisch was, dat onder meer door het inhuren van troepen, zoals de in Doorn ingekwartierde Zwitsers, de belastingen flink omhoog gingen. Daarvan kregen de tegenstanders van de prins de schuld. Het leidde op vele plaatsen tot belastingoproeren.

De rol van het kerkelijk bestuur in het dorpsleven

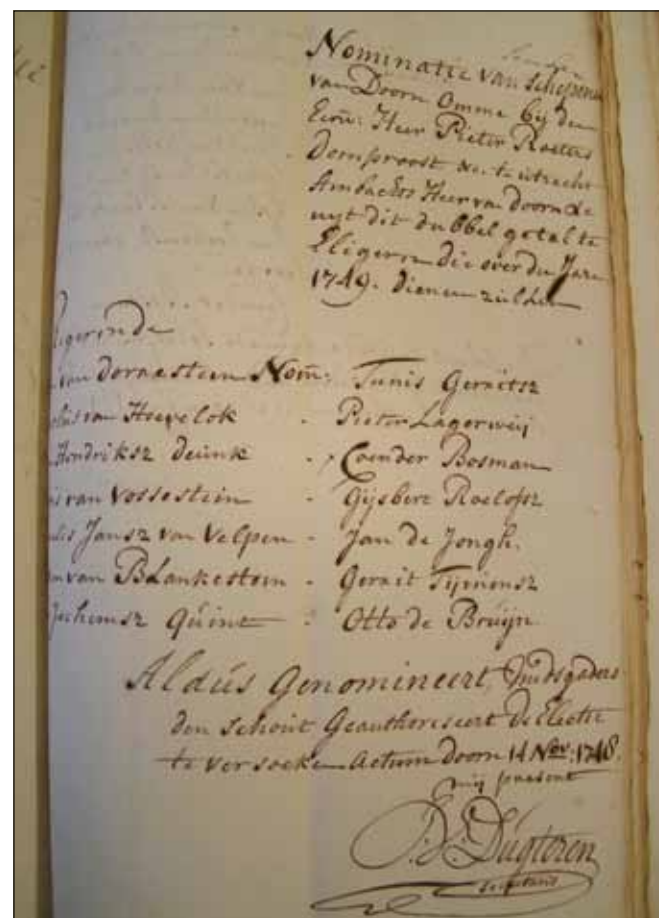
Net als op het gerechtsbestuur van Doorn had de Domproost als ambachtsheer ook op het kerkbestuur van Doorn invloed. Zo moest de Domproost zijn toestemming verlenen aan de benoeming van de 'bedienaar des goddelijken woords'¹⁹ ofwel de predikant. Ook koster Cornelis Methorst, die tegelijkertijd ook schoolmeester was, dankte zijn functie aan de Domproost. Verder waren er altijd twee kerkmeesters, die belast waren met het beheer van het kerkgebouw en de kerkelijke goederen, waaronder de hofstede Kerkegoed. Kerkmeesters werden voor twee jaar aangesteld (Coendert Boschman vormde om onbekende reden hierop een uitzondering; hij bleef vier jaar achtereen kerkmeester). Elk jaar werd één kerkmeester vervangen. Potentiële kandidaten werden genomineerd door de schout, de predikant en de twee zittende kerkmeesters. Uit de gerechtsnotulen blijkt dat in augustus 1744 werd besloten de pacht van 300 gulden voor het kosterhuis en de school weer in zijn geheel te laten betalen door de kerk. Vanaf 1695 was de pacht deels door de diaconie betaald vanwege de slechte financiële toestand van de kerk. Kennelijk was dat een halve eeuw later niet langer nodig.²⁰

De schout en schepenen controleerden tot 1795 het functioneren van de aangestelde kerkmeesters. In dat jaar werden onder invloed van de Bataafse Revolutie kerk en staat gescheiden. In de achttiende eeuw hadden de leden van het gerechtsbestuur zelfs een eigen, onbetaalde bank in de kerk. Dat het gerechtsbestuur en het bestuur van de Nederduits gereformeerde Kerk zo met elkaar verstrengeld waren, blijkt ook uit het feit dat diegenen die werden benoemd door de Domproost als kerkmeester meestal in hetzelfde jaar ook benoemd werden als schepenen.

Kerkmeesters in de periode 1740-1750

Naam	kerkmeester	andere functies
Jan Pit	1740-1741	raad in de vroedschap van Utrecht
Hendricus Bosch	1741-1742	schepenen 1732-1742
Jan van Dugteren	1742-1743	secretaris 1745-1767
Jan van Dorrestein	1744-1745	schepenen 1741-1749
Coendert Boschman	1744-1747	schepenen 1738-1747 en 1749-1756
Pieter Lagerweij	1747-1748	schepenen 1742-1743
Arris van Vossestein	1748-1749	schepenen 1739-1741 en 1745-1756
Jacob van Gess(t)el	1749-1750	kanunnik van Domkapittel, eigenaar van Schoonoord en Grote Wijngaard
Adam Duim	1750	plaatsvervangend schout 1744-1756

Net als in onder andere Soest, Zeist en Maarssen had de ambachtsheer grote politieke en bestuurlijke invloed. Maar in tegenstelling tot deze plaatsen waren in Doorn de heerlijke rechten behorende bij de ambachtsheerlijkheid niet in handen van een particuliere familie, maar van de Domproost te Utrecht. Omdat de Domproosten na de middeleeuwen werden

De lijst met nominaties van schepenen voor Doorn, 1748, ondertekend door secretaris Van Dugteren. Collectie RHCZOU.

benoemd door de prins van Oranje, had de laatste indirect invloed op de benoemingen van de plaatselijke bestuursleden. Hoe groot deze indirecte invloed precies is geweest, is echter moeilijk vast te stellen.

De economische elite van Doorn

Vormde de bestuurlijke elite in Doorn ook de economische elite? Werden de meest welvarende inwoners aangesteld als schout, schepenen, secretaris of kerkmeester? En waren er ook welvarende ingezetenen die aan de zijlijn van het bestuurlijke veld bleven staan? Om te kunnen vaststellen wie tot de economische elite in Doorn behoorde, moet gekeken worden naar de lijsten van belastingbetalers. In de achttiende eeuw werden door het gerecht of de gerechtsheer verschillende belastingen geheven zoals het hardstedengeld, een belasting op consumptiemiddelen en de zogenoemde buurlasten, een soort plaatselijke belasting gebaseerd op vermogen en inkomen.

Voor het gerecht Doorn zijn uit verschillende jaren in het midden van de achttiende eeuw de lijsten bewaard gebleven met namen van inwoners die buurlasten betaalden.²¹ De ingezetenen die een bedrag tussen de 17 en 24 gulden moesten betalen - de meest welvarende mensen van het dorp - staan in onderstaande tabel.

Betaalde buurlasten in gulden in 1747

Naam	Bedrag
Jan Floris graaf van Nassau La Lecq	24
Arent Karel van Hammerstein	24
Jan Pit	23
Juffer Van Hovel	17
Coendert Boschman *	17
Cornelis Janse van Velpen *	17
Gijsbert Roelofse van Vulpen	17
Tijmen Tunisz.	17
Jan Willemsz. Westeneng	17
Weduwe van Willem Tunisz.	17
Jan van Dorrestein *	17
Pieter Lagerweij	17
Tunis Lambertsz.	17
Hendrik Homan	17

* Vervulden in 1747 het ambt van schepen.

Uit deze tabel blijkt dat de mensen die in 1747 de hoogste belasting betaalden in Doorn over hun bezittingen en inkomsten niet in het dorpsbestuur zaten. De eigenaren van Schoonoord en Huis Doorn, respectievelijk Jan Floris van Nassau La Lecq en Arent Karel baron van Hammerstein, betaalden het meest. Zij vervulden echter geen taken in het gerechtsbestuur. Net iets minder betaalde Jan Pit, vroedschapsraad in Utrecht. Hij betaalde belasting over de hofstede Klein-Geerestein en aangrenzende percelen.

Verder valt op dat van de negen mannelijke inwoners die 17 gulden betaalden, er maar drie op dat moment zitting hadden in de schepenbank. Dat waren Coendert Boschman, Cornelis Janse van Velpen en Jan van Dorrestein. Schepenen Jan Hendrik Duenk en Jacobus Hoevelock betaalden respectievelijk 10 gulden en 9 gulden en 15 stuivers. Dat schepen Arris van Vossestein niet aangeslagen werd voor buurlasten, komt omdat hij pachtboer was op de boerderij Vossestein, die in bezit was van zijn moeder. Zij betaalde 12 gulden en 15 stuivers. Van Gosen van Blankenstein is bekend dat hij eigenaar was van de gelijknamige hofstede, maar dat Gijsbert Roelofsen van Vulpen, als pachter, 17 gulden aan buurlasten betaalde. Van Vulpen was in 1745 en 1746 schepen geweest.

Ook was er een aantal mannen die voor 17 gulden werden aangeslagen, maar geen schepen waren. Net als Roelofsen van Vulpen, waren Pieter Lagerweij en Jan Willemsz. Westeneng op een andere moment wel schepen (en kerkmeester) geweest. Van Tijmen Tunisz. van Dubbelland en Tunis Lambertsz. is bekend dat zij één of meerdere keren genomineerd zijn geweest voor de schepenbank, maar uiteindelijk echter nooit door Roeters zijn benoemd. Onduidelijk is waarom. Ook Hendrik Homan is nooit schepen, kerkmeester of secretaris geweest en daarvoor ook nooit voorgedragen. Dit kwam echter omdat hij katholiek was. Hendrik Homan en zijn gezinsleden stonden ingeschreven bij de katholieke kerk van Werkhoven. Opvallend is tot slot dat D'Ablaing van Giessenburg, eigenaar van Moersbergen, slechts 12 gulden en 10 cent buurlasten betaalde.

Vijf jaar later is de situatie enigszins veranderd. Uit de gegevens van de betaalde buurlasten over 1752²² valt ten eerste op dat D'Ablaing van Giessenburg nu voor een hoger bedrag is aangeslagen en het grootste bedrag in Doorn betaalde. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat D'Ablaing van Giessenburg geen pachters kon vinden voor zijn hofsteden en daarom

zelf de buurlasten moest afdragen. Ook is het mogelijk dat D'Ablaing in de vijf tussenliggende jaren verschillende landerijen heeft opgekocht van boeren die door tegenslagen hun boerenbedrijf niet meer konden voortzetten.

Betaalde buurlasten in 1752

Naam	bedrag
J.D. d'Ablaing van Giessenburg	30 gulden**
Arent Karel van Hammerstein	16 gulden
Jan Pit	16 gulden
Hendrik Swellengrebel	14 gulden***
Coendert Boschman *	12 gulden, 10 stuivers
Cornelis Janse van Velpen	12 gulden, 10 stuivers
Gijsbert Roelofse van Vulpen	12 gulden, 10 stuivers
Jan Willemsz. Westereng	12 gulden, 10 stuivers
Jan van Dorrestein *	12 gulden, 10 stuivers
Pieter Lagerweij *	12 gulden, 10 stuivers
Hendrik Homan	12 gulden, 10 stuivers
Lambert Lagerweij	12 gulden, 10 stuivers
Tunis Reijertsz. van Woudenberg	12 gulden, 10 stuivers
Gijsbert Tijnsenz.	12 gulden, 10 stuivers

* in 1752 schepen / ** voor verschillende hofsteden / *** betaalde slechts voor 8 maanden

Net als vijf jaar eerder waren ook de eigenaars van Huis Doorn, Schoonoord en Klein-Geerestein in 1752 grootbetalers. Jan Floris graaf van Nassau La Lecq verkocht Schoonoord in 1751 aan de weduwnaar Swellengrebel, oud-gouverneur van de Kaapkolonie.

Het landschap in de omgeving van Doorn rond het midden van de achttiende eeuw. Pen in grijsenseel in kleur, door N. Wicart, rond 1800. HUA, cat.nr 200505. De omgeving was vooral in gebruik voor de landbouw.

Jan Nicolaas Floris graaf van Nassau La Lecq. Olie op doek door Theodorus Caenen, ongedateerd. RKD, IB 27584. Van Nassau La Lecq maakte eerst carrière in militaire dienst, maar in 1753 kreeg hij zitting in de Raad van Geëligeerden in de stad Utrecht (waarin toen eveneens D'Ablaing van Giessenburg zitting had), waartoe hij tot zijn dood in 1782 zou blijven behoren. In diezelfde periode kocht hij Groot-Paushuize. Kort daarop werd Van Nassau La Lecq raad der Admiraliteit in Friesland en werd hij benoemd tot buitengewoon raadsheer van het Hof van Utrecht. Tussen 1755-1779 benoemde de Staten - waarin hij zelf zitting had - hem, telkens voor een periode van drie jaar, tot schout van Utrecht. Van Nassau La Lecq was kanunnik van Oudmunster.

Op kleine afstand van deze grootgrondbezitters was weer een relatief grote groep landbouwers, waarvan er drie op dat moment schepen waren. Mannen zoals Cornelis van Velpen, Gijsbert van Vulpen en Jan Willemsz. Westeneng vervulden in 1752 geen bestuurlijke functie, maar waren eerder wel tot schepen of kerkmeester benoemd. Evenmin als Hendrik Homan heeft Gijsbert Tijsensz. ooit een publiek ambt vervuld, al werd hij wel verscheidene keren in de jaren 1750 genomineerd voor de functie van schepen.

Schepenen Jan Quint (landbouwer) en Jan van Kooten (timmerman) betaalden in dat jaar respectievelijk 6 gulden en 5 stuivers en 1 gulden en 10 stuivers. Schepenen Arris van Vossestein en Gosen Blankenstein komen niet in de zettingen voor. De laatste was echter niet onvermogen, want hij doneerde regelmatig aan de gereformeerde kerk. Zo gaf hij in 1743 of 1744, samen met zijn zuster, 500 gulden.²³

Opvallend is verder dat schout Adam Duim, evenals secretaris Jan van Dugteren en dominee Van Poolsum nu wel belasting betaalden; allen één gulden. Tot slot moet opgemerkt worden dat - behalve de heer van Moersbergen - iedereen een lager bedrag betaalde dan vijf jaar eerder. Hoogstwaarschijnlijk werden de belastingen verlaagd als gevolg van de moeilijkheden op het platteland. Zeker is in ieder geval dat de Staten van Utrecht in 1754 de inwoners van de provincie tegemoet kwamen met een verlaging van de provinciale belastingen.²⁴

Als gekeken wordt naar het haardstedengeld, een belasting op haarden, ovens en schoorstenen, zien we dezelfde namen terugkomen. De heer Swellengrebel van het landgoed Schoonoord betaalde in 1765 72 gulden en 15 stuivers. D'Ablaing van Giessenburg betaalde hiervoor 71 gulden, 3 stuivers en 8 penningen. De nieuwe eigenaar van Huis Doorn, kapitein

Herman Frederik Richard Lijnslager, was vervolgens 15 gulden, 19 stuivers en 8 penningen verschuldigd. Jan Pit en Johan Matthijs Swemmelaer, kannunik van St. Marie en eigenaar van onder meer Leeuwenburg in Langbroek betaalden allebei 15 gulden en 17 stuivers. Tot slot betaalde Gosen van Blankenstein 11 gulden, 2 stuivers en 8 penningen. De andere bedragen waren niet groter dan een paar gulden.²⁵

De elite van Doorn

Op het eerste gezicht lijkt het opvallend dat de top van de economische elite, zoals de eigenaren van Huis Doorn, Schoonoord en Moersbergen, niet tot de top van de bestuurlijke elite van Doorn behoorden. Maar niets is minder waar. Zij vervulden dan wel geen openbare functies in het dorp zelf, maar waren wel degelijk actief op bestuurlijk terrein op een hoger niveau, zoals hierna zal blijken.

Arent Carel baron van Hammerstein (? - 1755)

Arent Carel baron van Hammerstein was door zijn huwelijk met Anna Juliana van Diest, dochter van de voormalige Domproost Frederick Wilhem van Diest, in 1726 eigenaar geworden van Huis Doorn. Van Hammerstein was opperjagermeester van de prins van Oranje en overste van

Het echtpaar J.D. d'Ablaing van Giessenburg en C.Ph. d'Ablaing van Giessenburg-de Boodt. Schilderijen door Th. Caenen, 1735. HUA, cat.nrs 103822 en 103823. Het geslacht D'Ablaing van Giessenburg kwam van oorsprong uit Artesië. In de zeventiende eeuw vestigde deze familie zich in de Noordelijke Nederlanden, waar het in Utrecht en Holland aanzienlijke goederen wist te verwerven. De vader van Johan Daniël maakte carrière bij de VOC en bracht het onder meer tot gouverneur van Kaap de Goede Hoop en raad van Indië. Van Johan Daniel heet het dat 'geheel evenredig aan de omvang van zijn machtspositie, als men tenminste tijdgenoten mag geloven, de 'waen en hoogmoed van dien heer [was]' (Gabriëls, 1990, 248). Zo was het er hem alles aan gelegen om bevestigd te krijgen dat hij van adel was. Daarbij schrok hij er niet voor terug om bij de Franse ambassadeur in het gevlucht te komen, om zo aan een Franse adelsbrief te komen. Dit was echter tevergeefs. En voor erebaantjes wilde D'Ablaing altijd goed betaald krijgen.

de Garde du Corps (de elite-lijfwachteenheid te paard).²⁶ Doorn was na de middeleeuwen door de toenmalige eigenaar van Huis Doorn, Reynier van Goldsteyn, leenroerig gemaakt aan Buren, waarvan de Oranjes de graventitel voerden²⁷. Dat de heer Van Hammerstein zeer Oranjegezind was blijkt uit het feit dat hij de kerk van Doorn twee koperen kronen schonk met als opschrift: 'Arent Karel baron van en tot Hammerstein, Heer van Doorn, Overjagermeester van Syn Hoochyt den Prins van Oranie erfstadhouder der Unie en Anna Juliana van Diest Erfdogter van het Ridthuys Doorn Egteluyden heeft deze kroon aen de Kerk tot Doorn verreert ter gedagtenis van de geboorte van Prins Willem de V van Oranie den 8 Maart 1748'.²⁸

J.D. d'Ablaing van Giessenburg (1703-1775)

Johan Daniël d'Ablaing, vrijheer van Giessenburg, werd door zijn huwelijk eigenaar van Kasteel Moersbergen. Zijn vrouw Cornelia Philippina de Boodt erfde in 1733 het kasteel en landerijen ten zuiden van Doorn. Lange tijd was Moersbergen eigendom geweest van de familie Van Wael die verschillende functies bekleedde in de Utrechtse magistratuur, zoals burgemeester of schout. Bartholomeus van Wael was bijvoorbeeld een ijverig voorstander van de opstand tegen de koning van Spanje, waardoor hij in 1578 door de Ridderschap van Utrecht werd gemachtigd tot het ontwerpen van de Unie van Utrecht, die door hem namens het Sticht is ondertekend.

Net als zijn voorgangers bekleedde D'Ablaing van Giessenburg verschillende functies in het gewest Utrecht en op landsniveau. Hij was een belangrijke politieke figuur ten tijde van de Republiek. Als luitenant-stadhouder voerde hij na 1747 namens Willem IV de directie in het gewest Utrecht. Zijn voorkeurspositie had hij waarschijnlijk te danken aan zijn optreden tijdens de omwenteling, toen hij zich als een van de Oranjevoormannen had gemanifesteerd.²⁹ Door het zogenoemde patronagestelsel - het benoemen van hem goedgezinde luitenant-stadhouders, die hun invloed konden laten gelden in de gewesten - kon Willem IV vrij gemakkelijk zijn politieke invloed in de verschillende gewesten handhaven.

D'Ablaing van Giessenburg had als plaatsvervanger en vertrouweling van Willem IV enorme invloed in de provincie. In alle drie de leden van de Staten - het college van Geëligeerden, de Ridderschap en de vroedschappen van Utrecht en de vier kleine steden - bepaalde hij wie er in aanmerking kwam voor de ambten en commissies die ter begeving van de stadhouder stonden.³⁰ Stadhouder Willem V zou in 1775 hebben gezegd dat hij ' (...) den Heer van Giessenburg altoos gehouden had voor een zijner beste en oprechtste vrienden, die zonder vleyerij en zonder baatzucht hem altoos ongeveinsd de ware belangen van het Vaderland en van het Stadhouderlijk Huis had onder het oog gebracht, wiens gemis hij nog dagelijks ondervond'.³¹ Bovendien behoorde D'Ablaing vanaf 1747 tot aan zijn dood in 1775, tot de Geëligeerden, het eerste lid van de Staten van Utrecht, en was hij proost van Oudmunster.³²

In de tijd dat hij plaatsvervangend stadhouder in de provincie was, woonde D'Ablaing met zijn vrouw overigens aan het Bisschopshof in de Servetstraat in Utrecht. Hij gebruikte Moersbergen voornamelijk als 'productieboerderij' en buitenplaats. Nog ten tijde van zijn luitenant-stadhouderschap werd D'Ablaing Domproost van Utrecht (1755-1767) en daarmee gerechtsheer van Doorn. Toen zijn vrouw in 1742 overleed, hertrouwde hij met een hofdame van prinses Anna, Brigitt Cotrell.³³

Jan Nicolaas Floris graaf van Nassau La Lecq (1709-1782)

In tegenstelling tot Moersbergen en Huis Doorn was Schoonoord een vrij en eigen goed, dat niet tot de goederen van de Domproost dijk behoorde. Het landgoed was in de zeventiende eeuw eigendom van een burgemeester van de stad Utrecht, Johan van Cleef. Tussen 1731 en 1736 bewoonde de schout van Doorn, Johannes Jonas, het goed dat hij daarna verkocht aan de

Het omgrachte huis Geerestein in 1731. Pen en penseel in grijs, door L.P. Serrurier, 1731. HUA, cat.nr 201256. Net als Huis Doorn en kasteel Moersbergen stond Geerestein oorspronkelijk op de lijst van goederen die tijnsplichtig waren aan het Domkapittel in Utrecht. Op die lijst was sprake van een Groot- en Klein-Geerestein. De beide Geeresteinen groeiden in de achttiende eeuw uit tot één goed en de hofstede Klein-Geerestein werd een buitenplaats met herenhuis, bijgebouwen en tuin.

welgestelde Jan van Muyden, voormalige bewindvoerder van de Verenigde Oost-Indische Compagnie. Na een grote verbouwing en het toevoegen van het goed De Groote Wijngaard deed hij Schoonoord in 1743 over aan Jan Floris graaf van Nassau, heer van Ouwerkerk.³⁴

Van Nassau La Lecq, die tot en met 1748 eigenaar was van het blokvormige herenhuis met bijbehorende grond, kwam uit een adellijk geslacht dat afstamde van de buitenechtelijke kinderen van stadhouder Maurits van Oranje (1567-1625) en zijn geliefde Margaretha van Mechelen. Jan Nicolaas zou verschillende bezittingen erven van zijn vader, waaronder de heerlijkheden Lek en Beverweerd (bij Werkhoven), maar zijn vader overleed met grote schulden waardoor deze heerlijkheden verkocht moesten worden.³⁵

Landgoed Schoonoord was maar enkele jaren het eigendom van Nassau La Lecq. Via Jacob van Gessel, kanunnik van het Domkapittel, werd Schoonoord uiteindelijk in 1751 gekocht door Hendrik Swellengrebel uit Amsterdam. Hij was van 1739 tot 1750 gouverneur van de Kaapkolonie geweest (één van de opvolgers van D'Ablaings vader). Als weduwnaar kwam hij met een aantal kleine kinderen terug naar Nederland en kon door zijn relaties in de Utrechtse magistratskringen Schoonoord aankopen. Tot de eeuwwisseling bleef Schoonoord in handen van de familie Swellengrebel.³⁶

Jan Pit (1707-1781)

Jan Pit was een telg uit een protestantse koopmansfamilie die oorspronkelijk uit Middelburg kwam. Zijn voorvaderen bekleedden diverse hoge posities binnen de Oost Indische Compagnie (O.I.C.) en het bestuur van Indië en India. Jan Pit erfde het landgoed Klein-Geerestein (vlakbij

Doorn in de achttiende eeuw. Tekening door J. Stellingwerf. Den Haag, Koninklijke Bibliotheek.

Huis Doorn) met de bijbehorende gronden van zijn vader. Zijn grootvader had het landgoed bij terugkomst in Nederland aangekocht en het zou vervolgens meer dan 100 jaar in de familie blijven. Het is goed mogelijk dat de vaders van Pit en D'Ablaing van Giessenburg elkaar kenden uit de tijd dat zij hun bestuursfuncties in Indië vervulden.

Tot Pits bezit behoorden ook verschillende hofsteden, zoals Dubbelland in het Tuyllant en Kerkegoed, en grote hoeveelheden grond in onder andere Doorn, Nederlangbroek, Overlangbroek, Leersum en Amerongen. Deze hofsteden en gronden werden verpacht aan landbouwers uit de omgeving. Eén van die pachters was jarenlang Jan (van) Dorrestein, schepen in de jaren 1740.

Jan Pit was kanunnik van het Utrechtse kapittel van Sint Marie en bisschopsheemraad van de Lekdijk Benedendams. Daarnaast was hij vanaf 1753, samen met D'Ablaing van Giessenburg en Nassau La Lecq, geëligeerde in de Staten van Utrecht. Hij nam in 1779 om onbekende reden ontslag, wat opmerkelijk is aangezien de meeste geëligeerden tot hun dood in de raad bleven zitten. Een groot deel van het publieke leven van Jan Pit speelde zich in de stad Utrecht af, maar hij woonde ook een deel van het jaar op Klein-Geerestein. Jan trouwde niet en liet bij zijn overlijden in maart 1781 het landgoed aan zijn broer Arnoldus na.³⁷

Dat deze vier heren geen functie hadden in het dorpsbestuur van Doorn wil niet zeggen dat zij geen invloed hadden in de plaats waar zij - soms slechts enkele maanden in het jaar - woonden. Uit de gerechtsnotulen blijkt dat zij als zogenaemde geërfden deelnamen aan buitengewone vergaderingen. De geërfden vormden een beperkte groep grondbezitters (landadel aangevuld met rijke kooplieden in het bezit van landerijen) die op belangrijke punten zeggenschap hadden in het dorp. Meestal hadden de buitengewone vergaderingen in Doorn betrekking op geschillen tussen inwoners onderling of inwoners met het gerechtsbestuur.

Tot besluit

Uit het bovenstaande blijkt dat de term bestuurlijke elite een relatief begrip was in het achttiende-eeuwse Doorn. De bewaard gebleven belastinggegevens verhelderen niet alles, maar maken wel duidelijk dat het niet de economische elite van Doorn was die de functies van schout, secretaris, schepenen en kerkmeester vervulde. De prinsgezinde Domproost uit Utrecht benoemde (vaak dezelfde) protestantse landbouwers en een enkele middenstander tot schepenen, secretaris of kerkmeester. De echte elite - de adel (Van Nassau La Lecq en Van Hammerstein) en rijke kooplieden met grond (Jan Pit en D'Ablaing van Giessenburg) - in het bezit van landgoederen in Doorn zocht het hoger op. Zij vervulden bestuurlijke functies op provinciaal en nationaal niveau en onderhield goede, vaak uit het verleden stammende, contacten met de Oranjes.

Wat waren nu de gevolgen van de terugkeer van de erfstadhouder in 1747 voor de bestuurders in Doorn? In de bewaard gebleven bronnen wordt nergens gewag gemaakt van mogelijke veranderingen, onrust of eventuele gevolgen voor de bestuurders als gevolg van de politieke veranderingen na de komst van stadhouder Willem IV. Is over Zeist nog bekend dat er een vlag werd aangeschaft ter ere van de nieuwe erfstadhouder, voor het agrarische en overwegend protestantse Doorn is er überhaupt niets te vinden over de machtsverschuiving in Nederland. Omdat de Oranjegezinde ambachtshoofd van Doorn ook vóór 1747 al verantwoordelijk was voor de benoemingen van de bestuurders lijken de politieke veranderingen aan Doorn te zijn voorbij gegaan.

Noten

Met dank aan H.J. Postema voor zijn commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

- 1 Bruin, De, 1997a, 269-272.
- 2 Demoed, 1974, 205.
- 3 RHCZOU, Bronnen van Doorn deel 36 pagina 62. [= transcriptie van Dorpsgerechten (64), inv. nr. 535, dd 1-7-1798].
- 4 Geciteerd in Rhoen, 2009, 8.
- 5 RHCZOU, Hervormde Gemeente Doorn, 1674-2005 (230), ongeinv., Handelingen van de kerkenraad, 1674-1794.
- 6 Demoed, 1974, 199 en 217.
- 7 Ibidem, 219; HUA, Familiearchief De Pesters (95), inv. nr. 180, folio 100.
- 8 Schaik, Van, 2008, 469.
- 9 De schout werd voor het leven benoemd, maar kon zijn functie uitoefenen 'tot wederzeggens toe'. Zie: Savornin Lohman, De, 1910, 269. De voorganger van Frederik Breda, Johannes Jonas, had na dertien jaar vrijwillig afstand gedaan van het schoutambt.
- 10 HUA, Domkapittel Utrecht (216), 2318.
- 11 Ibidem, 2317.
- 12 Idem.
- 13 Demoed 1974, 121; HUA, Domkapittel Utrecht (216), 928.
- 14 HUA, Notarissen stad Utrecht 1560-1905 (34-4), U184a10, aktenr. 26 (6 februari 1743).
- 15 HUA, Notarissen stad Utrecht 1560-1905 (34-4), U230a002.
- 16 De familie Vossestein heette tot in de achttiende eeuw Van 't Sand, maar noemde zich naar hun hofstede Vossestein.
- 17 HUA, Domkapittel Utrecht (216), 928.
- 18 RHCZOU, Gerechtsbestuur Doorn, 1649-1810 (163), 76.
- 19 HUA, Notarissen stad Utrecht 1560-1905 (34-4), U205a2, aktenr 96 (15 januari 1746).
- 20 RHCZOU, Gerechtsbestuur Doorn, 1649-1810 (163), 1.
- 21 RHCZOU, Gerechtsbestuur Doorn, 1649-1810 (163), 31.
- 22 RHCZOU, Gerechtsbestuur Doorn, 1649-1810 (163), 31.

- 23 RHCZOU, Hervormde Gemeente Doorn, 1674-2005 (230), ongeinv., Handelingen van de kerkenraad 1674-1794, d.d. 1-3-1743, 17-3-1743 en 17-7-1768.
- 24 Rommes, 1997, 186.
- 25 RHCZOU, Gerechtsbestuur Doorn, 1649-1810 (163), 27.
- 26 HUA, Heerlijkheden en Huizen in de Provincie Utrecht, Huis Doorn (29-6), 3.
- 27 Bakker, 1993, 15.
- 28 HUA, Heerlijkheden en Huizen in de Provincie Utrecht, Huis Doorn (29-6), 18.
- 29 Gabriëls, 1990, 248.
- 30 Gabriëls, 1990, 248.
- 31 Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek: <http://www.inghist.nl/retroboeken/nnbw/#source=4&page=11&view=transcriptiePane>, bezocht op 21 februari 2011.
- 32 Melchers, 1995, 77; Krämer, 1901, 3.
- 33 Demoed, 1974, 235-236.
- 34 Officieel heette hij Jan Nicolaas Floris graaf van Nassau La Lecq, maar in veel gevallen wordt hij Jan Floris genoemd. Voor ingewijden was hij zelfs 'Frits'. Krämer, 1901, ongenummerde pagina (inleidende tekst).
- 35 Ditzhuyzen, Van, 2004, 103.
- 36 Demoed, 1974, 117-118.
- 37 HUA, Familie Pit, 1696-1826 (1865), 5; Melchers, 1995, 77.